

УДК 821.161.2-6.09

Криловець Наталія

ОБРАЗ САДУ В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті досліджено особливості змалювання образу саду в поезіях Тараса Шевченка та Ліни Костенко. Звернення до віршів поетеси переконливо засвідчує тяжіння до шевченківської поетичної традиції.

Ключові слова: образ саду, світ людини, світ природи, мотив, символ.

В статье исследованы особенности изображения образа сада в поэзии Тараса Шевченко и Лины Костенко. Обращение к стихотворениям поэтессы убедительно свидетельствует о тяготении к шевченковской поэтической традиции.

Ключевые слова: образ сада, мир человека, мир природы, мотив, символ.

The peculiarities of the representation of the image of garden in Taras Shevchenko's poems as well as in Lina Kostenko's poetry are under consideration in the article. The succession of T. Shevchenko's literary tradition is clearly brought out by the reference to L. Kostenko's poems.

Key words: the image of garden, human world, the world of nature, motive, symbol.

Знаменно, що образ саду в поезії всіх народів світу посідає чільне місце. Очевидно, цьому сприяє широке розповсюдження цього образу у фольклорі, а також його використання у християнській символіці. Сад виступає у свідомості людини як маленький рай (організований простір), що має певні межі і несе позитивну емоційно-психологічну енергетику.

Сад є відповідником психологічних станів у поезії. У літературознавчих та культурологічних студіях, присвячених образу саду, він трактується передусім як елемент культури, невід'ємна складова частина естетично-практичної діяльності людства, що поєднує світ людини зі світом природи.

О. Астаф'єв зауважує, що в «європейській культурі сад здебільшого співвідноситься з уявленнями про світ як витвір Бога-художника, про світ як утрачений рай, країну вічного щастя й повноти буття, і нарешті, про сад як стан людського духу» [1, с. 53].

У художній свідомості сад переважно асоціюється на символічному рівні з ідеєю світового дерева й моделює універсальну концепцію світу в його вертикальному і горизонтальному вимірах. Що стосується української філософської лірики, то Е. Соловей зауважує, що «образ саду може бути виразним підтвердженням системного характеру не лише творчості філософського поета, а й цілої національної філософсько-поетичної традиції <...> Образ саду в межах цієї традиції має багатий ореол чи ауру, широкий асоціативний спектр» [12, с. 305].

Тож цілком закономірним є звернення українських митців (Тарас Шевченко, Леся Українка, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Богдан-Ігор Антонич, Павло Тичина, Володимир Свідзинський, Володимир Сосюра, Максим Рильський, Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Леонід Талалай та ін.) до прадавнього образу саду, який набуває художньої багатозначності у їхніх творах.

В українську романтичну поезію образ саду як маленького раю, святого місця ввів Тарас Шевченко. Пізніше цю традицію продовжили й інші українські митці. Сад є провідним образом і у поезії Ліни Костенко. Зазначимо, що любов поетеси до саду згодом переросте у любов до лісу.

З'ясувати філософське й художнє багатство, своєрідність образу саду в поезії Тараса Шевченка та Ліни Костенко і є метою нашого дослідження.

Образ саду в романтичній поезії яскраво виражав бунтівний, пристрасний дух внутрішнього світу героя, його емоційний стан. Відтак в романтичній літературі панував буремний пейзаж, прийнятий настроєм несамовитості, дикості. Внесок Тараса Шевченка в романтичну поезію про сад є досить вагомим і значним.

Поет своїм славнозвісним віршем «Садок вишневий коло хати» утвердив й увіковічив сад як необхідний атрибут української сім'ї, як святе місце, де люди знаходять спокій, затишок. Сад стає таким собі тихим раєм на землі. Про це Тарас Шевченко говорить і в інших віршах:

Поставлю хату і кімнату,

Садок-райочок насаджу.

Посиджу я і походжу

В своїй маленькій благодаті... [15, с. 539];

Зійшлись, побрались, поєднались,

Помолоділи, підросли.

Гайок, садочок розвели

Кругом хатини... [15, с. 550].

Хоча іноді сад у творах поета набуває рис антираю, де пани знущаються з простого люду «Даєш ти, Господи єдиний, / Сади панам в твоїм раю. / Пани ж неситі, пузаті / На рай твій, Господи, плюють / І нам дивитись не дають / З убогої малої хати» [15, с. 465].

Сад символізує життя, радість. Проте зустрічаємо у Тараса Шевченка і образ мертвого саду, що відтворює важкий стан покріпачених знедолених людей. Жива природа, яка поповнює людям сили, надає енергію, сама потребує співчуття та допомоги.

Аж страх погано

У тім хорошому селі:

Чорніше чорної землі

Блукають люди; повсихали

Сади зелені... [15, с. 395].

Образ саду знайшов своє високохудожнє втілення у багатьох віршах Ліни Костенко. У художній ініціації образу саду Ліна Костенко трансформує мистецьку традицію. Це один із найулюбленіших образів поетеси. Про це вона говорить у розмові зі своєю донькою О. Пахльовською: «Реальні чи сюрреальні, квітучі чи знищені, ці сади проходять крізь усе моє життя...» [4, с. 119].

У мегапросторі поезії Ліни Костенко сад посідає особливе місце. Ліна Костенко використовує персоніфікацію як один із різновидів метафори, щоб відтворити через одухотворений образ саду надзвичайно важливе для духовного й естетичного начал відчуття краси, що передає духовну енергетику, яка традиційно пов'язується із первісним міфологічним світоглядом, збереженим дотепер у глибинах етногенетичної пам'яті.

Екзистенційна філософема саду уособлює простір гармонійності й довершеності цілісності буття. З образом саду поетеса пов'язує реалізацію ідеї гармонії між двома світами: людським і природним. Це чітко простежується в поезії «Виходжу в сад, він чорний і худий». Майстерний філософсько-драматичний діалог саду й ліричної героїні передає інтимно-довірливу інтонацію взаємин двох світів.

В образі саду в мистецтві спрадавна втілена іманентна властивість знаку рідної землі, сутності автентичного національного буття. В поезії не тільки туга за проминулим часом, молодістю («в цьому саду я виросла»), тут ностальгія набирає ширших масштабів – сум за втраченим родом, вітчизною.

Подібні мотиви ностальгії за рідним краєм простежуються і в Тараса Шевченка.

А я дивлюся... і серцем лину

В темний садочок на Україну.

Лину я, лину, думу гадаю,

І ніби серце одпочиває... [15, с. 325].

В образі саду втілюється рідний простір, такий же дорогий людині, як пам'ять, кохана людина, батьківський поріг тощо. «Хочеться хоч подивитися / На свій край на милий! / На високії могили! / На степи широкі! / На садочок! На жіночку! / Кралю карооку!..» [15, с. 393].

З образом саду на філософському рівні органічно пов'язується ідея вічного руху й оновлення, а також плінності людського буття: «В круговороті нефатальних змін / він був старий і ще раз оновлявся» [5, с. 342]. Сад є символом одночасно і смерті, і магічного відродження, він уособлює смерть та воскресіння-народження нової людини.

Ліна Костенко наділяє сад характером, забарвлює його настроєм. Сад старий, «йому вже ані яблучко не сниться». А в осінню пору ще й «чорний і худий». Поетеса майстерно відтворює перебіг психологічних процесів, що відбуваються у природі. Легко долається грань між реальним та ірреальним світом.

І він считав: – Чого ж ти не прийшла

у іншу пору, в час мого цвітіння?

А я сказала: – Ти мені один

о цій порі, об іншій і довіку... [5, с. 342].

Авторка тонко відтворює і глибокі етичні істини: вірність (незрадливість) рідному просторові, співпереживання у найтяжчий час. Сад стає рідним ліричній героїні, тому вона дивовижним чином через співчуття, співпереживання розуміє психічні зрушення простору-саду, його емоції, настрої.

У змалюванні свого ставлення до саду Ліна Костенко передає сутність справжньої дружби в людському середовищі.

І я прийшла не струшувать ренклод

і не робить з плодів твоїх набутку.

Чужі приходять в час твоїх щедрот,

а я прийшла у час твого смутку [5, с. 342].

Лірична героїня прийшла підтримати «друга» в тяжкий для нього час. Вона зізнається в щирій приязні й любові до осіннього саду як трансцендентного простору. Тут виявляється характерне для поетеси буквально обоюдно ставлення до природи. Образ саду використовується для вираження й передачі найрізноманітніших психологічних й емоційних станів, естетичних критеріїв, світоглядних категорій.

У творчості Тараса Шевченка вже помітні перші втілення образу саду як «еквіваленту людського духу»:

Не жди весни – святої долі!

Вона не зійде вже ніколи

Садочок твій позеленить,

Твою надію оновить!.. [15, с. 544].

У вірші Ліни Костенко «Осінній сад ще яблука глядить» семантика образу саду також ототожнюється з «еквівалентом людського духу».

*Осінній сад ще яблука глядить,
листочок-два гойдає на гілляках.
І цілу ніч щось тихо шарудить,
і чорні вікна стигнуть в переляках* [5, с. 340].

Зима, яка неодмінно має прийти на зміну осені, постає в образі білого коня. Можна сказати, що «сад» і «зима» протистоять одне одному, як творче й руйнівне, живе і мертво.

У творчості багатьох поетів сад є буттєвською ірреальною площиною, місцем таємничих переходів у складному, багатовимірному світі. Відчуття плінності часу майстерно передано в поезії Ліни Костенко «Три принцеси».

*Немов чарівні декорації –
жасмин, троянди і бузок.
Кузини мамині, три грації,
як три принцеси із казок* [5, с. 29].

«Жасмин, троянди і бузок» ототожнюються з молодістю. Принцеси проходилися по саду й не помічали, що їх давно вже переслідує «страшний безжалісний чаклун» – час. У кінці вірша знову з'являються три принцеси, тільки тепер уже в образі «сивих зморщених бабусь». Фольклоризований стиль поезії майстерно поєднано з філософським змістом. Сад у вірші постає просторовою межею між молодістю і старістю, між реальним та ірреальним:

*Стоять садів квітучі повені.
А я зайти туди боюсь* [5, с. 29].

Образ саду символізує чистоту й невинність дитячої душі. Це простір безпеки, затишку, радості з імпліцитним архетипним кодом невинності, чистоти. Тому не дивно, що в світовій літературі образ саду стає тим трансцендентним простором, де відбувається перехід від «щасливого невідання дитини до гіркої знання й досвіду дорослого світу» [9, с. 70].

Художнє втілення в образі саду чистоти душі та пам'яті про найсвітлішу пору життя простежується в поезії Ліни Костенко «Слайди». Сад стає ірреальним помеж'ям між стадіями буття. З ним невід'ємно пов'язана найкраща пора – дитинство.

*Хай буде сад, і дерево крилате,
і кіт воркіт, і ще багато див...* [5, с. 68].

Вдало підібрані образи «дерево крилате», «кіт-воркіт» творять оніричний простір, який дозволяє ліричній героїні розімкнути часо-просторові межі й повернутися до витоків міфу. Сад стає межею між реальним та ірреальним світами. Він повертає спокій і чистоту:

*У закутку душі хай буде трохи сад <...>
Доросла пам'ять – то уже не слайди.*

Тоді вже доля гляне в об'єктив [5, с. 68].

Подібні мотиви зустрічаємо й у Володимира Свідзинського: «Навіщо ж він, як марево, як мрево, / Весь вік стоїть у спогаді моім?» [11, с. 118–119]; «Та в час, коли я помирати стану, / Явись мені, коханий саде мій!.. / Щоб милою відродою дитинства / Осяяти останню мить мою» [11, с. 225] та Леоніда Талала: «В ранковому саду задробіли тіні, / І краплею роси заснула в квітці мить... / Стоїть на місці час. Нічого не минає...» («Глибокий сад») [14, с. 408].

У багатьох поезіях Ліни Костенко сад часто стає показником духу ліричної героїні. Вона навіть уявляє себе садом.

*Так думки печаль прополоскала,
що, як сад під зливою, живу.
Ой, живу, вівголосу, вівсили.
Відкладаю щастя – на коли?
Скільки цвіту з мене обтрусили...
Скільки яблук з мене продали!* [5, с. 329].

Значимо, що перенесення людських рис на природу часто зустрічається в поезії українських поетів. Скажімо, у Володимира Сосюри: «А сад задумався... Неначе / цей сад і є душа моя» [13, с. 288].

Сад символізує внутрішній світ людини, людські взаємини, любовні втіхи. Він вбирає в себе людське ество, виражаючи його проникливо і глибоко. Тому дуже часто письменники передають через образ схмелілого саду найтонші порухи закоханих сердець.

*Ти пам'ятаєш, ти прийшов із пристані.
Такі сади були тоді розхристані...* [5, с. 305];
*Сади стояли в білому наливі.
Іскрив зеніт, як вольтова дуга.
А ми були безсмертні, бо щасливі.
За нами пам'ять руки простяга* [6, с. 163].

Подібні мотиви простежуються й у Володимира Сосюри: «Той садок, і закохані зори, / і огні з-під опущених вій <...> / Од кохання безвольна і п'яна, / ти тулилась до серця мого...» [13, с. 58]; «І тобі, і мені ці сади, ці пісні, / далі щебетом птичим залітї...» [13, с. 164], і у Максима Рильського: «Од голосу пашисть і віє / Солодким запахом вишень, / Що розцвіли в ясній надії / На літній синьоокий день. / Ніч, місяць, верби, шелестіння, / обійми рук, і щастя мук, / І в невимовному горінні / Жагучий солов'їний звук...» [10, с. 40].

У багатьох віршах Тараса Шевченка, а також у поемі «Катерина» сад є місцем, де зустрічаються закохані, де відбувається їхнє пристрасне зближення. Головна героїня Катерина «в садочок ходила, / Поки себе, свою / Там занастила...» [15, с. 17]. Сад став, по суті, не тільки місцем, а й свідком її миттєвого щастя і морального падіння. Згодом уже з сином на руках Катерина приходитиме у сад як єдине місце, де вона зможе поплакати і де все нагадуватиме їй про її падіння. Подібний мотив простежується і в іншому творі Тараса Шевченка «Титарівна». В саду молода титарівна з Микитою себе занашає: «В садочок ходила... / Доходила титарівна / До самого краю / І незчулась! / Дні минули, / Місяці минають,.. / Уже й дев'ятий настає. / Настане горенько твоє!..» [15, с. 374].

Отож, і Тарас Шевченко, і Ліна Костенко в своїх поезіях звертаються до прадавнього образу саду, який набуває художньої багатозначності. В Тараса Шевченка сад виступає як тихий рай, де люди відпочивають, насолоджуються життям. Хоча через важкі суспільні умови сад може ставати і антираєм. Світ природи для поетеси – це простір, у якому відбувається єднання двох світів: реального й ірреального. Образ саду входить у внутрішній світ ліричної героїні і стає невід'ємною його частиною, яка уособлює мрію, рятунок від самотності та неволі окультуреного світу.

Література:

1. Астаф'єв Олександр. Символіка природи в поезії Ліни Костенко / Олександр Астаф'єв // Слово і Час. – 2005. – № 6. – С. 52–56.
2. Брюховецький В. Ліна Костенко : Нарис творчості / В. Брюховецький. – К. : Дніпро, 1990. – 262 с.
3. Вінграновський М. С. Вибрані твори / М. С. Вінграновський; передм. І. Дзюби. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
4. Дзюба Іван. Є поети для епох / Іван Дзюба. – К. : Либідь, 2011. – 208 с. : іл.
5. Костенко Ліна. Вибране / Ліна Костенко. – К., 1989. – 559 с.
6. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 336 с. : іл.
7. Ліна Костенко. Навчальний посібник-хрестоматія. // упоряд. Г. Клочек. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
8. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво : Нариси з психології творчості / Анатолій Макаров. – К., 1990. – 285 с.
9. Михед Тетяна. Міф про Едем у просторі американської романтичної літератури / Т. Михед // Слово і Час. – 2007. – № 3. – С. 69–78.
10. Рильський Максим. Твори в двох томах / Максим Рильський. – К. : Дніпро, 1976. – Том 1 : Лірика. – 430 с.
11. Свідзинський В. Поезії / В. Свідзинський. – К. : Рад. письменник, 1986. – 349 с.
12. Соловей Е. Українська філософська лірика. Навчальний посібник із спецкурсу / Елеонора Соловей. – К. : Юніверс, 1999. – 368 с.
13. Сосюра В. Твори у двох томах / В. Сосюра. – К. : Дніпро, 1978. – Том 1 : Поезії. – 368 с.
14. Талалай Л. М. Вибране: Поезії / Леонід Талалай; Авт. передм. В. П. Моренець. – К. : Дніпро, 1991. – 541 с.
15. Шевченко Тарас. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Рад. школа, 1987. – 608 с.